

שמעתא עמיקתא

גליון שי"ב - פרשת בלק - י"ז בתמוז - תשע"ז - קהילת הניכי הישיבות, רמות ב' פ"א

הלכות מצויות לתעניות

דיני התענית

התחלת התענית

ליל התענית

א. אין צריך להפסיק בג' צומות מבעוד יום. [שו"ע (סי' תקנ"ט סעי' ב)]. ומכל מקום בעל נפש יחמיר מבעוד יום בשאר עינוים: רחיצה, סיכה, ותשה"מ (אבל באכילה ושתיה לא נהגו להחמיר וגם בנעילת הסנדל לא יחמיר משום חוכא ואטלולא). [עני' מ"ב ס"ק ה] ושעה"צ (אות ט). ועיי' עוד שאם חל ליל טבילה יקיים עונתו]. ועיין להלן עוד פרטים בזה.

התחלת התענית

ב. מתחילים להתענות מעמוד השחר (פרט לת"ב ויוה"כ שמתחילים מבעוד יום).

הלך לישון בלילה

ג. אם הלך לישון בלילה וישן שינת קבע, אינו רשאי לחזור ולאכול ולשתות, אלא אם כן התנה בפה או בלב לאכול או לשתות. [שו"ע (סי' תקסד) ומ"ב (סי' תקנ"ט ס"ק ב)]. ועי' באור לציון (ח"י פ"א אות ב)]. ויש אומרים דבשתייה אין צריך תנאי, כי מסתמא דעתו של אדם לשתייה אחר השינה, והוי כאילו התנה. [רמ"א (שם)]. ולכתחלה יתנה לצאת לכל הדעות. ומכל מקום אם רגיל לשתות אחר השינה רשאי לשתות בלא תנאי אף לכתחלה. [מ"ב (ס"ק ה)]. והוא הדין כשהצום חל במוצ"ש וקם בלילה ונזכר שלא אכל מלוח רשאי לאכול דהוי כאלו התנה. [הגרש"י א"א זצ"ל (אשרי האיש פ"ו אות ו)]. ועי' באור לציון (ח"י פ"ו אות ח) שכתב שאע"פ שמבואר בזהר הובא במ"ב (סי' פ"ט ס"ק כח) דהקם אחר צנות אחר שינת קבע עליו להזהר שלא לאכול לפני התפלה, מ"מ כשעושה ע"מ שיוכל להתענות לית לן בה. ועיי' במ"ב].

סוף התענית

ד. צריך להתענות עד צאת הכוכבים. [שו"ע (סי' תקס"ב סעי' א)]. דהיינו שיראו ג' כוכבים בניונים אפי' מפוזרים או שהלבנה זורחת בכח ותאיר על הארץ. [רמ"א (שם) ומ"ב (ס"ק ה)]. (ולענין יוה"כ, עי' מש"כ בס"ד בשמעתא עמיקתא - הלכות מצויות ליוה"כ).

הנוסע למדינה אחרת

ה. הנוסע למקום שזמן הצום מתארך או מתקצר (כגון הטס לאמריקה ביום התענית וכדומה), יש אומרים שבאופן שהצום מתארך במקום שהגיע לשם הולכים לקולא אחר תחילת התענית לפי המקום שיצא משם. [שבט הלוי (ח"ח סי' רס"א אות ב)]. ויש אומרים שחייב לצום עד צאת הכוכבים כפי המקום שנמצא עתה, בין לקולא (אם התענית מתקצרת), בין לחומרא (אם התענית מתארכת). [וכן עיקר. [אג"מ (א"ח ח"ג סי' צ), הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש פ"ו אות ו - יא), שכתב עבדו (ח"ח סי' לא) ובצל החכמה (ח"א סי' לא). ודעת הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש פ"ו אות יג) שהטס ממזרח למערב העולם ועובר את קו התאריך ולמחרת צמים במקום שהגיע צריך להחמיר ולהתענות כמקום הגעתו. ועי' בזה בצל החכמה (שם)].

זמני התענית במימסא

ו. הטס בליל התענית מארץ ישראל לאמריקה וכדומה שהלילה נמשך שם כז' שעות יותר מהלילה שבאר"י, רשאי לאכול אף כשעדיין במטוס, אף על פי שבארץ ישראל כבר יום, כי הולכים לפי הזמן של המקום שהוא נוסע לשם. [הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש פ"ו אות י)]. ועי' עוד מש"כ באות הקודמת.

איסור אכילה

שיעור אכילה

א. שיעור אכילה בתעניות (שאם אכלו אינו נחשב מתענה), יש אומרים שהוא ככותבת. [ביאור הלכה (סי' תקנ"ד)]. ויש אומרים שהוא כזית. [כן משמע לכאורה מהשו"ע (ר"י תקסח). וכן פסק המהר"ם שיק (א"ח סי' רפ"ט). וכ"כ בשבט הלוי (ח"ד סי' נו ד"ה ובאמת וחי"ח סי' קכ"ח)]. ומסתבר כדעה הראשונה. [הגר"ש"א זצ"ל (הלכות ביהמ"צ פ"ו סוף הגה ט) דלא מסתבר שהחמירו חז"ל יותר מצום יוה"כ. ועי' בשד"ח (מע' בין המצרים סי' ב אות ט) שחילק מהא דהשו"ע הנ"ל. ועי' במועדים וזמנים (ח"ה סי' של"ג)]. ומכל מקום לכל הדעות אסור לאכול או לשתות אפילו משחו.

שיעור שתיה

ב. שיעור שתיה בתעניות (שאם שתאו אינו נחשב מתענה) הוא מלא לוגמיו. [שו"ע (סי' תרי"ב סעי' ט) לענין יוה"כ. וכ"כ המ"ב (סי' תקס"ו ס"ק ה) לענין שאר התעניות].

טעה ואכל

ג. מי שטעה ואכל באחת מהתעניות צריך להשלים התענית ואינו צריך להתענות יום אחר. [מ"ב (סי' תקמ"ט ס"ק ג). ועי' בכה"ח (שם אות ז)]. ואם רוצה יתענה אחר כך לכפרה. [מ"ב (סי' תקס"ח ס"ק ח)]. ואם הוא אדם חלש, יכול לפדות תענית השלמה על ידי נתינת צדקה לעניים. [עני' בכה"ח (סי' תקמ"ט אות ז)].

שאר עינויים

סיכה, רחיצה ונעילת הסנדל

א. צומות הללו, חוץ מסי' באב, מותרים ברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשה"מ. [שו"ע (סי' תקנ"ט סעי' ב)]. ומכל מקום בעל נפש יחמיר בכולן (פרט לנעילת הסנדל משום חוכא ואטלולא), אלא שאם חל י' בטבת בערב שבת אין להחמיר ברחיצה בחמין מפני כבוד השבת. [מ"ב (ס"ק ה)].

רחיצה בחמין

ב. אף על פי שמעיקר הדין מותר להתרחץ בתעניות כנ"ל (אם לא מחומרא מכל מקום עכשיו אין נוהגין לרחוץ בחמין בג' צומות, אבל בצונן שרי (פרט לת"ב ויוה"כ), והוא הדין פניו ידיו ורגליו בחמין. [שעה"צ (סי' תקנ"ט ס"ק ח)]. ואם חל י' בטבת בערב שבת, עי' לעיל.

מנהגי תשעת הימים בתעניות (הליכה לכריכה, סיוד הבית, כיבוס וכדו') ג. יש מצדדים להחמיר ב"ז בתמוז ועשרה בטבת בדיניס הנוהגים מר"ח אב עד תענית ת"ב (יעויין בהם לקמן). [ביאור הלכה (סי' תקנ"ט ד"ה מה) ע"פ הא"י והפמ"ג]. ויש מקילין. [דעת תורה (שם סעי' ב) ועי' בשו"ת הלכות (סי' תקנ"ט אות לח) תמה על המחמירים], [וכן עיקר. ועל כן מותר לסוד הבית, לכבס, או ללכת לבריכה אם יש צורך בדבר (ועיין לעיל לענין רחיצה בצומות). [הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש פ"ו אותיות ז-ח)]. ומכל מקום הנוהגים להחמיר אינם צריכים לנהוג כן בתענית אסתר. [הגר"ש"א זצ"ל (פ"ו אות ב)] וצום גדליה. [כן משמע מהביאור הלכה. וכן פסק הגר"ש"א זצ"ל (נשמת אברהם ח"א סי' תקנ"ט ס"ק ד)]. וכמו כן יכולים להקל (אף ב"י בטבת ו"ז בתמוז) לענין קניית ולבישת בגד חדש ביום התענית. [הגר"ש"א זצ"ל (פ"ו אות ג)]. ולענין ברכת שהחיינו ביום תענית יעויין לקמן.

ריקודין ומחולות

ד. בצומות יש להמנע מריקודין ומחולות. [אבן ישראל (ח"ו סי' כח)].

ברכת שהחיינו

ה. יש מי שאומר שיש להמנע מלברך שהחיינו בדי' התעניות אם אינה מצוה עוברת כפדיון שבן. [סדר הגר"י עמדין (חדש תמוז). ועי' בהלכות (פ"ו אות ג)]. אולם יש מקילים בזה, ולדעתם מי שאינו צם רשאי לאכול פרי חדש ולברך עליו שהחיינו בשאר התעניות (פרט לימי בין המצרים). והמתענה ביום ואוכל בליל התענית רשאי לברך שהחיינו. [פמ"ג (סי' תקנ"ט א"א ס"ק מב) וכה"ח (שם אות רט)]. אולם דעת האור לציון (ח"ג פכ"ה גה ג ד"ה (הנה) להחמיר בזה].

לקבוע חתונה בליל התענית

ו. יש אומרים שנכון שלא לקבוע חתונה אור ליום התענית. [הגר"ש"א זצ"ל (בין המצרים פ"ו אות א)]. ועי' באבן ישראל (ח"ו סי' כח) וברגא המאיר (ח"ו סי' קמ"ה)]. ויש מתירין אף לכתחלה (פרט ל"ז בתמוז). [הגר"ש"א זצ"ל (שערי נחמה עמי סו)]. ועל כל פנים בשעת הדחק יש להקל. [הגר"ש"א זצ"ל (שם)]. ולענין י"ז בתמוז, עי' עוד בדיני בין המצרים.

לקבוע חתונה בליל התענית כשהחופה נערכת ביום שלפניו

ז. מותר לערוך חופה ביום שלפני התענית לפני השקיעה ולערוך הסעודה בליל התענית. [עני' באורחות רבנו (ח"ב ע"מ קכח), וכן מוכח מהא"מ (א"ח ח"א סי' קס"ח)]. ולענין י"ז בתמוז, עי' לקמן בדיני בין המצרים.

לערוך חתונה בתענית אסתר

ח. מותר לערוך חתונה בליל תענית אסתר. [אבן ישראל (שם) והגר"ש"א זצ"ל (שם אות א)]. וכן מותר לערוך חופה בתענית אסתר, והסעודה יעשנה לאחר הצום. [מ"ב (סי' תרצ"ו ס"ק כח)].

עריכת שבוע ברכות בליל תענית

ט. לכתחלה יש להימנע מלערוך ז' ברכות בליל התענית. [הגר"ש"א זצ"ל (שם הגה א)].

אכילת בשר ושתית יין בליל התענית

י. מעיקר הדין מותר לאכול בשר ולשתות יין בליל התענית. ומ"מ י"א שראוי לאנשי מעשה להמנע מזה. [עני' בתורת השלמים (יו"ד סי' קפ"ה ס"ק ז) וברוח חיים (פאלאגי סי' תקס"ו ס"ק ד)].

אכילת בשר ושתית יין לחולה האוכל בתענית

יא. חולה רשאי לאכול בשר או לשתות יין ביום התענית אם הוא צריך לכך. [מ"ב (סי' תקנ"ט ס"ק ח)].

אכילת בשר ושתית יין במוצאי התענית

יב. בלילה של מוצאי התענית (פרט למוצאי ת"ב) מותר לאכול בשר ולשתות יין. [מ"ב (סי' תקנ"ט ס"ק ח). ומש"כ במ"ב (סי' של"ד ס"ק ט) שבלילה שלאחר התענית אסור אכילת בשר ושתית יין, ע"כ צריך לחלק בין שאר תעניות לבין תענית שמקבל ע"מ משום כפרה].

הפטורים מהתענית

נשים וקטנים

נשים

א. יש נוהגים להקל לנשים בזמנינו שלא לצום (פרט לת"ב ויוה"כ) מחמת שירדה חולשה לעולם. [עני' בשו"ת עקיבא יוסף (שליינגר סי' קע"ד) שכת' בשם החת"ם דאחרי כי באה חולשה לעולם אין להניח לבנותיו בשאר התעניות להתענות חוץ מיוה"כ ות"ב. וכן הביאו בהלכות (מועדים פ"ו אות גה ט"ז) שהגר"ש"א זצ"ל הורה שהמנהג במקומותינו שהנשים אינן מתענות כלל, ואף הנערות, מלבד תשעה באב ויוה"כ, אולם המנהג הפשוט להחמיר בזה (אם האשה בריאה). [הגר"י קמניצקי (קובץ הלכות בין המצרים פ"א אות א) ואור לציון (שם)].

קטנים שהגיעו לחינוך

ב. בזמננו אין הקטנים משלימין תעניתם (אפי' ביוה"כ) עד הגיעם למצוות ואפי' לא בתענית הסמוכה ליום הגיעם למצוות. [הגר"ש"א זצ"ל (שם יוה"כ פי"ו אות ד והגה כ)]. ומכל מקום ראוי לחנכם שלא יאכלו רק כדי קיום הגוף לחם ומים וכדומה, כדי שיתאבלו עם הצבור. [מ"ב (סי' תקנ"ט ס"ק ח)]. אלא שנהגו להקל אף בזה. [מהר"ם (דעת תורה סי' תקמ"ט) בשם הבר"כ"י (ס"ק א), כה"ח (סי' תקנ"ט אות ט) והגר"ש"א זצ"ל (שם פ"ו אות ג)].

קטן שהגדיל בצום שנדחה

ג. עיין בזה לקמן בדיני צום שנדחה.

נער שלא הביא ב' שעורות

ד. נער שהגיע ל"ג שנים ובדקוהו ולא הביא ב' שעורות בכלל קטן הוא ופטור מתעניות שחיובן דרבנן (ואע"פ שיי"ל ששם נשרו"י השערות אינו אלא ספק, וספק דרבנן לקולא). [מ"א בס"י תר"ס"ז (ס"ק ג), א"ר (ס"ק ה) ומ"ב (ס"ק י)]. ומ"מ המנהג להחמיר בכל התעניות אם הנער בריא לגמרי. [עני' בביאור הלכה בס"י תק"י (ד"ה הכל) שכת' בשם הפמ"ג דמתענים. ולכא"פ סותר דבריו במ"ב הנ"ל בס"י תר"ס"ז. ועי' בשבט הלוי (ח"ו סי' קכ"ב אות ב) שכת' דבס"י תר"ס"ז היינו מצד הדין ובס"י תק"י היינו מצד המנהג, והדין עם המנהג, אם הוא בריא יעשה כהפמ"ג, אבל אין לנו לחייבו כשיטת המנה"א. וכ"כ בבאר משה (ח"ח סי' צו). ועי' בא"מ מבוטשטאטש (סי' תק"ג)].

חולה שאין בו סכנה

חובתו לצום

א. חולה שאין בו סכנה פטור מלהתענות בכל הצומות פרט ליוה"כ. [מ"ב (סי' תקנ ס"י) תקנ ס"ק ד] וכה"ח (אות ה'). וכן יוצא מהשו"ע (סי' תקנ ס"ו) ועי' משי"כ שבט הלוי (ח"ד סי' נו) וחי"י סי' פא עניני ת"ב אות א]]. ובצום שנדחה אפילו חולה קצת פטור, ויבואר בס"ד לקמן.

רוצה להחמיר על עצמו

ב. חולה שאין בו סכנה אסור לו להחמיר על עצמו להתענות. [מ"ב (סי' תקנ ס"ק ד)]. ואם עבר וצם לא קיים התענית. [מועו"ע (ח"ה ס"ה) שלה] בשם הגרי"י. ועי' בש. עמיקתא גליון קצ"ב].

חולה בתענית שעות

ג. חולה הפטור מהתענית, אפילו יכול שלא לאכול כמה שעות, רשאי לאכול מיד, כי במקום חולי לא גזרו רבנן. [נבני"ז (סי' תקנ). והגר"ש זצ"ל (אשרי האיש פס"ז אות ה)]. אך אם יכול ל"יש ענין" בזה שיתענה עד הצהרים ויאמר עננו במנחה. [הגר"ש זצ"ל (ס"ה)]. ולענין ת"ב, עיין עוד דיני ת"ב – גליון שט"ו.

אכילה לשיעוריהם

ד. חולה הפטור מהתענית אוכל כדרכו, וא"צ לאכול או לשתות לשיעוריהם. ומכל מקום לא יתענג באכילתו. [חזו"י (תורת היולדת פמ"ח הגה ט). שבת הלוי (ח"ד סי' נו ד"ה זה) והגר"ש זצ"ל (קרא עלי מועד ממי עז). והארכנו בגליון קצ"ב]. ועי' להלן כשאוכל למנוע חולי.

גד. חולה שאין בו סכנה

ה. חולה הפטור מהתענית, הוא החולה הנזכר בהלכות שבת בסימן שכ"ח ס"ע י"ז, שהיינו שנפל למשכב מחמת חולי, או שיש לו מיחוש שמצטער וחלה ממנו כל גופו שאז אף על פי שהולך כבריא כנפל למשכב דמי. אבל סתם מיחוש אינו פוסט מהתענית. [אור לציון (ח"ג פכ"ט אות ה)]. ועי' במ"ב (סי' תקנ ס"ק יא) שכתב ע"פ המאמ"ר (שם ס"ק ב) לענין ת"ב דחולת שיעור' לאכול (שפטור מהתענית), פירושו שהוא חלוש וחס בגופו אע"פ שאב"ס. ועי' עוד בזה בהלכות מצויות לתב"א.

הם גבוה מהרגיל

ו. מי שיש לו חום למעלה מהרגיל פטור מהתענית. [אור לציון (ח"ג פכ"ט הגה ה)]. וחום למעלה מהרגיל פירושו כ- 38 מעלות צלזיוס (F 100.4). [כן שמענו מחשובי פוסקי זמנינו]. ומכל מקום הכל לפי הענין, ובשעת הצורך יש להתייעץ עם רופא.

מרגיש חולשה יתירה

ז. נחלש באמצע הצום אם היא חולשה יותר מדרך בני"א כשמתענים הוא בכלל חולי שלא גזרו רבנן אף ב"ט' באב וכ"ש בשאר התעניות. [אג"מ (אוי"ח ח"ד סי' קיד)].

חלוש בטבעו יותר משאר בני"א

מי שהוא חלוש בטבעו יותר משאר בני"א נחשב נמי כחולה שמותר לאכול. [אג"מ (אוי"ח ח"ד סי' קיד) ע"פ המ"ב (שם ס"ק יא)].

סובל מקלקול קיבה

ח. מי שיש לו קלקול קיבה הגורם לשלולים פטור מהתענית. [אור לציון (שם הגה ה)].

חולי סכרת

ט. מי שיש לו סכרת מסוג 1 (נעורים) פטור מהתענית. וכן בסכרת סוג 2 (מבוגרים), אלא אם כן מטופל בדיאטה בלבד שאז בדרך כלל יכול לצום (ויש להתייעץ בזה עם הרופא המטפל). [קונטרס זכרון לחיים]. (ולענין יום הכפורים, עי' עוד סוגי חולים הפטורים מהתעניות)

י. מי שיש לו חץ דם, אם הלחץ דם גבוה פטור מהתענית. וכן מי שיש לו דלקת פנימית, כגון דלקת שקדים (דלקת גרון - אנגינה), דלקת כליות, דלקת פרקים וכדומה. וכן אולקוס בקיבה. וכן חולי לב שהתענית מזיקה להם, וחולים במחלה ממארת, הרי אלו פטורים מהתעניות. [אור לציון (ח"ג פכ"ט הגה ה)]. (ולענין יום הכפורים עי' משי"כ בס"ד בשמעתא עמיקתא – הלכות מצויות לימים נוראים).

עבר ניתוח בריאטרי

יא. אחר ניתוח בריאטרי (ניתוח טבעת או כריתת קיבה), באופן כללי אחר שנה מהניתוח יכול לצום (אלא אם כן היו סיבוכים). תוך השנה (ולפעמים שנה וחצי) מהניתוח הדבר תלוי במצבו הרפואי, (שהרי אם הגיע למצבים של התייבשות או סובל מתת תזונה וכדומה יתכן שלא יוכל לצום). [כנס בנושא רפואה והלכה שע"י אי מחשובי

בתי דינים - ב"ב]

נתרפא מחוליו אלא שעדיין מרגיש חולשה

יב. חולה שאין בו סכנה שנתרפא ועודנו חלש אין צריך להתענות. [מחז"ב (סי' תקנ ס"י) תקנ ס"ק ד].

נתרפא מחוליו ויש לו צער

יג. חולה שאין בו סכנה שנתרפא אלא שעדיין מצטער הרבה וחושש שאם יצום יחזור לחוליו אינו מתענה. [מחז"ב (סי' תקנ ס"י) תקנ ס"ק יא].

כאבי עינים

יד. כואבי עינים המצטערים, יש מקילין שאינן צריכין להתענות, והכל לפי ראות עיני המורה. [ביאור הלכה (סי' תקנ ד"ה מיהו)]. ואם יש סכנה למאור עיניו מחמת זה אינו מתענה. [מהר"ש (דעת תורה שם על ס"ע ב)]. ובזה שנדחה יש להקל בכל אופן. [דהרי בתענית אסתר כתב הרמ"א (סי' תרפו ס"ב) הדאי מקילין בזה. ועי' בש"ח (ח"ו מע" ב) המצרים סי' א אות י"ג דצום שנדחה קיל מתענית אסתר. וכ"כ בהלכות ומנהגי בין המצרים (קארפ ע"י א הגה 14)].

השינוי בה

טו. אנשים תשושי כח או זקנים שהתענית היא צער גדול ומזיקה להם, פטורים מג' הצומות. [ערוה"ש (סי' תקנ סוף אות א), כה"ח (שם אות ה) ואור לציון (ח"ג פכ"ט הגה ה)].

זקן בא בימים

טז. זקן בא בימים והוא חלוש אין עליו להתענות בעת אלו. [כה"ח (סי' תקנ אות ה)].

אכילה למנוע חולי

יז. בריא הזקוק לאכול ביום התענית כדי שלא יחלה א"צ לצום, ובכל אופן נכון שיאכל פחות פחות מכשיעור (ושיעור האכילה התבאר לעיל). [הגר"ש זצ"ל (הליכ"ש פ"ג אות ה) והגר"ש זצ"ל (מנהגי בין המצרים קארפ פ"ו הגה 16)]. ויש מקילין בכל אופן. [שבט הלוי (ח"ד סי' נו ד"ה זה) וחי"י סי' קלא אות ג]. ומ"מ אם בטלה הסיבה, מסתבר שאסור לו לאכול ולשתות מכאן ואילך (אף בתענית שנדחה). [הגר"ש זצ"ל (שם הגה ט)]. ועי' משי"כ בגליון קצ"ב].

אכילה פחות מכשיעור כשיש חשש שלא יוכל להשלים התענית

יח. בני אדם שמרגישים בריאים וחזקים, אלא שחוששים שבמשך התענית יחלשו והיו אז בגדר חולה שפטור מלצום, אין עליהם לאכול פחות כשיעור על מנת למנוע אכילה כשיעור, אלא יצומו כדון, ואם יהיה צורך יאכלו ללא

שיעוריהם. [שבט הלוי (ח"י סי' קלא אות ג)]

יכול להתענות רק ב"ז בתמוז או בתשעה באב

יט. מי שע"פ פקודת הרופאים אינו רשאי להתענות הן ב"ז בתמוז והן בת"ב, אלא באחד מהם בלבד, יתענה בת"ב"א. [הגר"ש זצ"ל (הליכ"ש בין המצרים פ"ג אות ד)].

לעבור ביום התענית כשעלול להיחלש

עוד כ"כ במלאכת שמים מותר לו לכתחלה לעשות עבודתו אף שבאם לא היה עובד היה יכול להתענות וכשעוד אפשר יחלש ויצטרך לאכול, ובשכור אצל אחרים אף במלאכת הרשות שהוא הפסד לאחרים גם צריך לעבוד ובשאפר שע"י עבודתו יחלש ויצטרך לאכול. [אג"מ (אוי"ח ח"ד סי' קיד)].

יולדות

חיונן לצום

יח. יולדות כל ל' יום דינן כחולה שאין בו סכנה, ופטורות מהתענית. [טשו"ע (סי' תקנ) ומ"ב (שם ס"ק ט)]. ולא דוקא ל' יום אלא כל זמן שהן חלושות מהלידה ולא נתרפאו מהלידה דינן כיוולדות תוך ל', שפטורות מהתענית. [מחז"ב (קו"א סי' תקנה אות ב) והובא בה"ח (סי' תקנ אות כ)]. אלא שמנהג האשכנזים שיוולדות תוך ל' נוהגין להתענות כל זמן שאין להם צער גדול שיש לחוש לסכנה, והמיקל לא הפסיד. [נ"מ"א (שם) ועי' במ"ב (סי' ט)]. ובזמננו לא נוהגין להחמיר בזה, ואדרבה חלילה ליולדות להתענות תוך ל' או לאחר ל' יום אם הן חלשות (ואף בתשעה באב הדין כן). [ערוה"ש (סי' תקנ אות ח)]. ועי' בשמעתא עמיקתא גליון ק"י שהארכנו בס"ד לענין מעוברות ומניקות בת"ב. ויש לציין דע"פ הרפואה אישה אחר ניתוח קיסרי (יוצא דופן) מאבדת יותר כמות של דם וע"כ דינה אף לאחר ל' יום כבתוך ל' יום, וישאל שאלת חכם. ועי' עוד בש"ח (מע' יוה"כ סי' ג ד"ה דע"ל). ועי' לקמן לענין מניקות.

מפלת

יט. מפלת לאחר מ' יום מתחלת ההריון דינה כיוולדת הנ"ל. [ביאור הלכה (סי' תריז ס"ד ד"ה יולדת), ועי' בש"ח (מע' יוה"כ סי' ג ד"ה דע"ל). ומי יום אלו יש למנותם מליל הטבילה האחרונה, ע"י עבודת הגרשוני (סי' כא) הובא בפתי"ש (סי' קצד ס"ק ג). וכן פסק בשו"ת בית אבי (ח"ג סי' ע"ג)].

מעוברות ומניקות

חיונן לצום

כ. מעוברות ומניקות לדעת השו"ע (סי' תקנ ס"ו ה) פטורות מלהתענות בצומות (פרט לת"ב ויוה"כ), אמנם לדעת הרמ"א (רס"י תקנ) נהגו להחמיר אם אינן מצטערות. אמנם אם מצטערות אינן מתענות ואסורות להחמיר על עצמן. [שעה"ש (שם אות ג)]. ויש אומרים שבזמננו סתם מניקות מצטערות הן ועל כן פטורות מלצום. [דמשק אליעזר (ע"מ רמח) בשם תשובה מאהבה (ח"ב סי' תקנ)]. ויש מחמירים אלא שאם אין הרשתן ככל הנשים יכולות להקל. [הגר"מ"ק שליט"א (שבת ח"ד ע"מ רס)]. ולמעשה יש להקל להן בכל אופן (ולענין ת"ב ויוה"כ ע"י בהלכות מצויות של ת"ב ויוה"כ. ועי"ש עוד פרטים בענין זה). [הגר"ש זצ"ל (הליכ"ש פ"ז אות א והגה 2) ובעל התשובות והנהגות (תורת היולדת פמ"ח הגה ה), ושכן שמעו מגדולי עולם כי בזמננו חלשות הן].

ממתי נחשבת מעוברת

כא. מעוברת מיקרי משעה שהוכר הולד, (אחר שלשה חדשים מתחלת ההריון), ומכל מקום אפילו לאחר ארבעים יום ליצירת הולד בכלל מעוברת היא, אם מרגשת צער, אבל לפני זה דינה ככל הנשים אם לא שמצטערת הרבה. ואם מרגשת חולשה אין לה החמיר בה כלל. [מ"ב (סי' תקנ ס"ק ג)]. ובזמננו שיש לנשים בתחילת ההריון תופעות הגורמות להן צער, בדרך כלל מעוברות מצטערות הן ואינן צריכות להתענות אפילו תוך ג"ח להריון. [אור לציון (ח"ג פכ"ט אות ז)].

הפסיקה להניק תוך כ"ד הודש (למקילין לעיל)

כב. י"א שכ"ד חדש אחר הלידה בכלל מניקת היא אפי' פסקה מלהניק. [מהר"ש"ם (דעת תורה רס"י תקנ) לענין ג' צומות. וכן פסק באבן ישראל (ח"ט סי' סב אות ח)]. ולא נוהגים להקל

כדעה זו. [הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש פס"ז אות ג)]. ומ"מ אפילו אם מניקה רק פעם ביום דינה כמניקת שאם מצטערת פטורה מהתענית. [הגר"מ"ק שליט"א (חוט שני שבת ח"ד ע"מ רס)].

יש חשש שיתמעט החלב (למחמירים לעיל)

כג. באופן שיש חשש שיפסק או יתמעט החלב מכאן ואילך על ידי התענית, לכל הדעות אין לה להתענות. [דעת תורה (רס"י תקנ) בשם כתבי הדעת קדושים. וכן פסק הגר"ש זצ"ל (הליכות שלמה ת"ב פס"ז אות ב)]. ואפילו כשבידה לתת לתינוק תחליפי חלב. [עין משי"כ בדיני

ת"ב שדעת הפוסקים להקל בזה, וק"ו בשאר הצומות דקילי פ"ט].

יש צער לתינוק (למחמירים לעיל)

כד. אף לדעת הסוברים שמניקות חייבות לצום (עיין לעיל), מ"מ אם הדבר גורם צער לתינוק אסור להן להתענות. [מהר"ש"ם (דעת תורה רס"י תקנ ד"ה שמצטערות)]. (ולענין ת"ב ויוה"כ ע"י בהלכות מצויות של ת"ב ויוה"כ).

בעלי ברית, חתן והקרואים לפעודת מצוה

פעודת מצוה

כה. בתענית אסור לאכול אף בסעודת מצוה. [מ"ב (סי' תקס"ט ס"ק כ)]. (ולענין תענית אסתר עיין בשמעתא עמיקתא - הלכות מצויות לפורים משי"כ בס"ד בזה).

בעלי ברית

כו. בעלי ברית בכל ד' צומות צריכים להשלים תעניתם. אבל אם היו דחויין אין צריכים להשלים. [מ"ב (סי' תקנ"ט ס"ק לה) ושעה"ש (סי' תרפו אות טז)]. ובתענית אסתר יש להקל בכל אופן. [שעה"ש (סי' תרפו אות טז)]. ומכל מקום מותר להם לאכול רק אחרי הברית. [נעטרי תשובה (סי' תקנ"ט סוף אות טו). ודעת הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש פס"ז אות לב) שכן המנהג].

חתן ביום חופתו

כז. חתן ביום חופתו צריך לצום בכל הצומות. [מ"ב (סי' תקנ"ט ס"ק לה)]. פרט לתענית אסתר. [שעה"ש (סי' תרפו אות טז)]. ואם נדחו יש להקל. [שעה"ש (סי' תרפו אות טז)].

חתן וכלה בז' ימי המשחה

כח. כשחל אחד מהצומות בתוך שבעת ימי החופה ישלים תעניתו. (אבל יא"צ א"צ להתענות בתוך ז' ימי החופה אם נשא בתולה או בחור אלמנה). [מ"ב (סי' תקנ ס"ק יב)].

יש חופה ביום התענית

כט. אם יש חופה ביום התענית בערב שבת, נוהגין להתפלל מנחה ולקרות ויחל ואח"כ עושים החופה. [נ"מ"א (שם)]. ועי' עוד פרטים בזה במ"ב (סי' יב)].

אופן האכילה לפטורים מהתענית

ל. הפטורים מהתענית רשאים לאכול כדרכם אף יותר מכדי צורכם, ומכל מקום לא יתענגו באכילתם. [הגר"מ"ק שליט"א (חוט שני שבת ח"ד ע"מ ר"ח) ועי' בדיני ט"ב].

דברים המותרים והאסורים לבלוע בתעניות

שיירי אוכל שבין השיניים

א. אסור לבלוע בתענית את שיירי המאכל שבין השיניים שלפני התענית. [עי' משי"כ בבן איש חי (שנה א' פ"י צו אות ח) ובחקר הלכה (ח"ב אות ח ס"ק כ)]. ועי' עוד בזה בשמעתא עמיקתא גליון ק"ו].

בלעתי רוק

ב. מותר לבלוע רוק, כיון שאין כוונתו כלל לשתיה. אבל אם כוונתו לשתיה אסור. [מ"ב (סי' תקס"ט ס"ק יג)]. ומכל מקום כל זה ברוק שגלגל בפיו, אבל כל זמן שאינו מגלגלו בפיו מותר בכל אופן. [הגר"ש זצ"ל (הל' תב חג פכ"ב אות כ בהנהג)]. ויש אומרים שאין איסור כלל לבלוע רוק אפילו בצום יום הכפורים. [חזו"י (דינים והנהגות פ"כ אות ט) ותורה לשמה (שאלה קנד). וכן מצד בארץ צבי (פרומר ח"א סי' כח). ועי' בשמעתא עמיקתא גליון קני"ח].

רחיצת הפה

ג. אין לרחוץ הפה בתענית, ובמקום צער יש להתיר (ואם יש צער גדול אפי' בת"ב מותר, אבל לא ביוה"כ), וזהר לכפוף ראשו ופיו למטה שלא יבוא לידי בליעה. [[]^{דרוש}[]] (סי' תקסו סעי' ג) ומ"ב (סי' יא). ומ"מ מותר לשתוף הפה ב"מי פה" שאינם ראוים לשתיה, אך לא לשתוף את פיו אח"ז במים רגילים (אולם ביוה"כ אסור לשתוף במי פה). [[]^{הגרשי"א זצ"ל (אשרי האישי פס"ז אות ח). ועי' במנח"י (חי"ד סי' קט). ולענין יוה"כ עי' משי"כ בגליון ר"פ].}

טעימת תבשיל

ד. דעת השו"ע (סי' תקסו סעי' א) שבתענית (פרט לת"ב ויוה"כ) מותר לטעום מאכלים, אם חוזר ופולט אותם. ודוקא עד רביעית (דהיינו ביצה ומחצה) ואפילו בבת אלות, אבל יותר מרביעית נחשב האדם בנזקא לענין תענית ואסור. [[]^{עיינייש בשו"ע ובסעי' ב'. ומ"ב (סי' ג)].} אולם דעת הרמ"א (שם) שדוקא בתענית יחיד מותר, אבל בארבעה התעניות טעימה אסורה אף כשפולט.

טעימת תבשיל לצורך סעודת מצוה שלאחר התענית

ה. אם מבשל לצורך סעודת מצוה שמבשלין ביום לצורך הלילה, יש לסמוך על דעת המקילין להתיר בשארית תענית לטעום התבשיל מעט אם יש בו מלח ותבלין ולפלוט. [[]^{מ"ב (סי' ו) ועי' עוד במנחת יצחק (חי"ד סי' קט)].}

פירך על מאכל וזכר שהיום תענית

ו. אם טעה ובירך על מאכל וזכר שהיום תענית, לא יטעמנו, אע"פ שנמצאת ברכתו לבטלה. ויאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. [[]^{הגרשי"א זצ"ל (אשרי האישי פס"ז אות ב) ושבת הלוי (חי"א סי' רה ד"ה סי' רו ויוה"כ סי' כד). ועי' משי"כ בסי"ד בשמעתא עמיקתא גליון כ"א].}

ז. יש אומרים שאסור לעשן אפילו בדי' צומות. ויש מקילין. [[]^{מ"ב (סי' תקנה ס"ק ח)].} וכן עיקר. [[]^{הגר"מ שליט"א (יד בבין המצרים עמי' כט הגה כא)].} ולענין תי"ב עיין לקמן. ומכל מקום יש להזהר מעישון בכל ימות השנה. [[]^{אג"מ (יו"ד ח"ב סי' מט)].}

נטילת תרופות וגלולות

נטילת תרופות לחולה שאין בו סכנה

ח. חולה שאין בו סכנה מבואר לעיל שאינו חייב להתענות (פרט ליוה"כ) ועל כן רשאי לקחת תרופות כדרכו.

הסובל מנכאב ראש בתענית

ט. הסובל מנכאב ראש במשל צום רשאי לבלוע משכחי כאבים להוריד הכאב. ועי' לקמן לענין אופן הבליעה. [[]^{הגרשי"א זצ"ל (אשרי האישי פס"ז אות ט) ועי' לקמן. ואם נחלש כל גופו בכלל חולה שאיננו הוא ורשאי לקחת תרופות, עי' בשו"ע בסי' שכ"ח, וכ"כ בשש"כ (פלי"ד אות ג)].}

אדם שאינו נחשב חולה (לקחת כדורים להמשך טיפול וכדו')

י. מותר לקחת גלולות שאין להם טעם ערב בצומות, כשיש צורך בכך, אפילו לבדם שאינו חולה, כגון שצריך לקחת תרופה להמשך טיפול. [[]^{הלכות קטנות (חי"ב סי' צז) וחובא בבאר היטב (סי' תקסז אות ז) אפי' אינו חולה כלל. ועי' בשבת הלוי (חי"א סי' פא). ועי' בזה באורך בשמעתא עמיקתא גליון קנ"ה. ועי' בבחי"ח (סי' תקדא אות לד) ובצ"א (חי"א סי' כה פכ"ב)].}

תרופות שיש להם טעם ערב לחיך

יא. ההיתר הנוכר לענין לקחת תרופות וגלולות (למי שאינו בכלל חולה שאב"ס), הוא דוקא כשאין להם טעם ערב. [[]^{כן מבואר בהלכות קטנות הנ"ל ודעימיה ובהכ"ח (סי' תקדא אות ד)].} ומ"מ יכול לערב בהם דבר מר (באופן שאינו פוגם ועילות התרופה) ולבלוע, ואם לוקח גלולה שטעמה ערב יעטפנה בנייר דק. [[]^{הגרשי"א זצ"ל (שם פי"ג הגה ח). ועי' להלן].}

לקחת גלולות ותרופות באמצעות משקה

יב. אין היתר לבלוע תרופות על ידי משקה (למי שאינו בכלל חולה שאין בו סכנה כני"ל), ועל כן יש לבלועם לבדם או על ידי הרוק. (אלא שיש לצייין שיש תרופות מסוימות שעלילות להזיק אם לוקחים אותם על קיבה ריקה).

אם אינו יכול לבלוע ללא מים (או שאסור לקחת את תרופה על קיבה ריקה), בשעת הדחק יש להתיר לבלוע התרופה על ידי שיערב במים דבר מר עד שאין בהן הנאה לחיך כלל לו ולרוב בני אדם, כגון קפה שחור (ללא סוכר) או תה חזק (ללא סוכר). [[]^{הגרשי"א זצ"ל (הליכ"ש מועדים פי"ה אות ח ובהגה), הגרשי"א זצ"ל (אשרי האישי ח"ג פכ"ג אות כג) והאור לציון (שם) לענין חולה שאב"ס ביוה"כ. וה"ה בני"ד אפי' למי שאינו חולה, וכן בהלכות קטנות הנ"ל. וכן פסק הגר"ח"ק שליט"א (קרא עלי מועד הגהות הגר"ח"ק אות ג). וכמו כן פעמים ניתן להמשיך התרופה בקצת מים (באופן שאינו פוגם ועילות התרופה, כגון תרופה הבא בקפסולה) כי באופן זה המים אינם ראוים למאכל אדם. ומ"מ אם קשה לו לשתות מים גפומים, אם יש צורך גדול יכול לשתות מעט מים רגילים כדי לבלוע התרופה (פרט לתי"ב ויוה"כ). [[]^{הגרשי"א זצ"ל (אשרי האישי פס"ז אות ט). וכן דעת הגרשי"א זצ"ל (הליכ"ש פט"ז}}

אות ג) לענין חשב"ס בתב"א שצריך רק לבלוע גלולה. ובתשובות והנהגות (חי"ג ססי' קנז) התייר בשאר הצומות כשמבטער בבלוע עיני מעט מים, אבל לא בתב"א אפי' מצטער הרבה ללא התרופה). ועי' במנח"י (חי"ח סי' יח). ועי' עוד בשמעתא עמיקתא גליון קנ"ה]. ולא יברך על המים אע"פ שיש לו קצת הנאה מהם. [[]^{ושבת הלוי (חי"א סי' פג)].}

ברית מילה בתענית

שתיית היין

א. כשיש ברית מילה בתענית ציבור נותנין לשתות הכוס של יין שמברכים עליו הברכות לתינוק או לילודת (ויתנו לה לשתות רק בסוף). אבל אם הם דחויין אין בעלי הברית צריכים להשלים התענית (עיין בזה לעיל) ומותרים לשתות הכוס. [[]^{שו"ע (סי' תקנט סעי' ז) ומ"ב (סי' לה). ומשי"כ לשתות בסוף, כן דעת הגרשי"א זצ"ל (אשרי האישי פס"ז אות ל)].}

ובתענית אסתר יש להקל בכל אופן. [[]^{שעה"צ (סי' תרפו אות טז)].}

המציצה

ב. המוהל עושה המציצה עם יין, אבל אחר המציצה ישפוך היין מפיו. [[]^{הגרשי"א זצ"ל (אשרי האישי פס"ז אות לא)].}

חובת התענית לבעלי ברית

ג. עיין משי"כ בסעי' ב'.

תעניות החלים בער"ש או בשבת ונדרחים

צום החל בערב שבת

א. אם חל עשרה בטבת בערב שבת, קורים בשחרית ובמנחה ויחל. [[]^{רמ"א (סי' תקנ"ט סעי' ג)].} והי"ה שאומר הש"ץ עננו בין גואל לרופא, אבל אין אומרים וידוי ונפילת אפים במנחה לפי שהוא ערב שבת. [[]^{מ"ב (שם ס"ק א)].}

הצום הל בשבת

ב. כל ג' צומות הללו אם חלו להיות בשבת, נדחין לאחר השבת. (אולם יי בטבת אינו חל בשבת). [[]^{שו"ע (סי' תקנ"ט סעי' ג) ומ"ב (סי' ח)].}

חומרת תענית שנדחה

ג. תענית שנדחת קילא מתענית אסתר. [[]^{שד"ח (מע' בין המצרים סי' א אות יג)].}

אכילת בצנעא כשהצום הל בשבת

ד. בשאר התעניות פרה אין דיני אבלות כלל. [[]^{אי"א מבוטשאטש (סי' תקנ)].} ולענין תי"ב עיין לקמן.

התן ביום חופתו

ה. חתן ביום חופתו בצום שנדחה (משלש הצומות), אינו משלים תעניתו. [[]^{שעה"צ (סי' תרפו אות טז)].} ועי' עוד בזה לעיל.

התן זבלה בשבעת ימי המשחה

ו. יו"א שחתן וכלה בז' ימי המשחה אינן צריכים להשלים התעניות (שנדחו), ויש מחמירים. [[]^{עני' בשעה"צ (סי' תקנט אות לד) שצדק כהמקילין בזה. אולם בביאור הלכה (ד"ה נדחה) סתם להחמיר. וכן נקט בשבט הלוי (חי"ו סי' ע"א ג)].} ובמקום חולשה וכדומה יש מקום להקל. [[]^{ובאור לציון (חי"ג פכ"ט אות ט) כתי' דפטורים אלא שמ"מ יתענו עד חצות היום (ובת"ב יכדילו לפני האכילה)].}

בעל ברית שהשלמת התענית

ז. בצום שנדחה בעל ברית מתפלל מנחה בעוד היום גדול, ואינו משלים תעניתו לפי שיום טוב שלו הוא. [[]^{שו"ע (סי' תקנט סעי' ט)].} והיינו שמתפלל מנחה גדולה אחר חצות היום ומותר אחר כך לאכול (אך בת"ב נדחה צריך להבדיל על הכוס קודם שיאכל). [[]^{מ"ב (סי' ק"ז)].} ומכל מקום מותר להם לאכול רק אחרי הברית. [[]^{שערי תשובה (סי' תקנט סוף אות טו). ודעת הגרשי"א זצ"ל (אשרי האישי פס"ז אות לב) שכן המנהג].} אמנם יש מקומות שנוהגים להחמיר בכל זה ואין אוכלים בתענית אלא עושים הסעודה בלילה. [[]^{ערוה"ש (סי' תקנט אות ט)].}

מי נחשב בעל ברית

ח. אבי הבן, אמו, המוהל והסנדק נחשבים בעלי ברית, אבל לא המכניס והמוציא וכ"ש שארי קרואים. [[]^{מ"ב (סי' לו)].} ועי' בשו"ת העתרוורת תשובה (חי"ג סי' ג) שאף אם המוהל מקבל מעות אם עיקר כוונתו לשם מצוה נחשב בעל ברית. ועי' עוד בנהר מצרים (הל' מילה אות ב)].

ברית מילה שאינה בזמנה

ט. ברית מילה שנדחה דינה כברית בזמנה. [[]^{הגרשי"א זצ"ל (שש"כ פס"ב הגה קטז)].}

פדיון הבן

י. אם חל פדיון הבן בצום שנדחה, כיון שאצל האב והכהן נקרא יו"ט א"צ להשלים התענית. ומ"מ אין לעשות סעודה גדולה, וכמו כן אין הקרואים רשאים לאכול. ודוקא כחל פדיון הבן בזמנו שחל יום ל"א שלו בו ביום, אבל שלא בזמנו, ואפילו היה יום ל"א בשבת כיון שעתה הוא שלא בזמנו, צריכין להשלים. [[]^{מ"ב (סי' תקנט ס"ק ח)].} ויש מקומות שנוהגים להחמיר בזה בכל אופן ואין אוכלין בתענית אלא עושים הסעודה בלילה. [[]^{ערוה"ש (אות ט)].} ועי' משי"כ בהל' תי"ב.

הולה קצת

יא. מי שחולה אפילו קצת (כגון שמחמת הצום עלול להיות חולה גמור) פטור מד' תעניות שנדחו. [[]^{ביאור הלכה (סי' תקנט ד"ה ואינו) לענין תי"ב שנדחה קצת בשאר הצומות. ומשי"כ כגון כו', כן מבואר בשבט יעקב (חי"ג סי' לו) שהוא מקור הבחי'ל הנ"ל].} וכן מי שיש לו כאב עינים אין צריך להתענות. [[]^{שד"ח (מע' בין המצרים סי' א אות יג)].} ועי' עוד לעיל לענין כאבי עינים.

קטן שהגדיל בצום שנדחה

יב. צום שנדחה והגדיל הקטן ביום שהצום נדחה, כגון י"ז בתמוז שחל בשבת שנדחה ליום ראשון. יש אומרים שפטור מלצום. [[]^{אבני"ז (או"ח סי' תכח)].} ויש מחמירים. [[]^{כמבואר לקמן בהלכות תי"ב שנדחה. וכן הביאו במבית לוי (בין המצרים עמי' ג אות יב)].} ונער כחוש וחלש ודאי יכול להקל. [[]^{הגרשי"א זצ"ל (אשרי האישי פס"ז אות ד)].}

קטן שהגדיל בצום גדליה שנדחה

יג. קטן שחל יום הבר מצוה שלו בדי' בתשרי, ובאותה שנה חל בו צום גדליה (שנדחה הצום), חייב לצום. [[]^{הגרשי"א זצ"ל (שלמי שמחה עמי' תרכה)].}

לא יוכל להתענות ביוה"כ אם יתענה בצום גדליה
יד. מי שלא יוכל להתענות ביוה"כ אם יתענה בצום גדליה, לא יתענה בצום גדליה. [[]^{הגרשי"א זצ"ל (הליכ"ש ימים נוראים פי"ג אות ב)].}

שאר פטורים

רופאים – אהיות בשעת עבודתם

יד. רופאים המתעסקים ביום התענית בניתוחים וכיו"ב המחייבים ישוב הדעת וצלילות גמורה, יכולים לאכול. והי"ה לאחיות המשמשות בבחי"ח ומתקשות לעבוד כראוי מחמת הצום. ומ"מ ישאלו שאלת חכם. [[]^{הגרשי"א זצ"ל (שם פי"ג הגה יב)].}

אם דיני התפילות

אמירת עננו

א. בתעניות יחיד אומר עננו בשומע תפלה. [[]^{שו"ע (סי' תקסה סעי' א)].} ולא יחתום "העונה בעת צרה", אלא כשמגיע ל"בכל עת צרה וצוקה" יסיים כי אתה שומע תפלה. [[]^{רמ"א (שם)].}

אמירתו בתפלת שהרית

ב. דעת השו"ע (סי' תקסה סעי' ג) שבארבע צומות, גם היחיד אומר בכל תפלותיו, שאפילו יאחזנו בולמוס ויאכל שייך לומר עננו ביום צום התענית הזה, כיון שתיקנו חכמים להתענות בו. ודעת הרמ"א (שם) שהמנהג בכל הצומות שלא לאומרו כי אם במנחה. (מלבד הש"ץ שאומרו אף בשחרית כשמתפלל בקול רם).

התם בשמע קולנו "העונה בעת צרה"

ג. יחיד שחתם בתענית בברכת שמע קולנו "העונה בעת צרה" אם הוא תוך כדי דבור יחזור ויאמר שומע תפלה ואם נזכר לאחר מכן יחזור לתחלת הברכה, ואם סיים תפלתו חוזר לראש התפלה. [[]^{הגרשי"א זצ"ל (הליכ"ש פי"ג אות ח ואשי ישראל פמ"ד הגה לו), הגר"ח"ק שליט"א (אשרי האישי פס"ז אות ט). ועי' במנח"י (חי"ח סי' קלב)].} ויש מי שאומר שאין צריך לחזור. [[]^{בעל החר צבי (אשרי ישראל שם)].} ועל כן יחזור להתפלל אלא שלכתחלה יתנה שאם אינו מחויב לחזור שתפלתו יהיה תפלת נדבה.

שכח לומר עננו

ד. אם שכח מלומר עננו, אין מחזירין אותו, ואם נזכר קודם שעקר רגליו, אומר בלא חתימה לאחר תפלתו, קודם יהיו לרצון. [[]^{שו"ע (שם פ"ב), רמ"א (שם) ומ"ב (סי' ז)].} ובדיעבד יכול לאמרו אף אחר יהיו לרצון כל זמן שלא עקר רגליו. [[]^{שעה"צ (סי' תקסה ס"ק ז)].}

אכל בתענית

ה. מי שטעה ואכל בתענית אומר עננו בתפלה ויאמר "עננו ביום צום התענית הזה". [[]^{מ"ב (סי' תקסה ס"ק ג)].} ויש אומרים שאם אכל פחות מכשיעור (או מסתפק אם אכל כשיעור) אומר "עננו בצום תעניתנו". [[]^{תשובות והנהגות (חי"א סי' שכה)].} אולם אם אינו מתענה מחמת חולי וכדומה אינו אומר עננו כלל. [[]^{בה"ל (סי' תקסה על סעי' א ד"ה בין) ע"פ מאמ"ר דלא כחיי"א. ודעת הגרשי"א זצ"ל (הליכ"ש פי"ג אות ז) שיאמר עננו, ויגיד "יביום צום התענית הזה"].}

אינו משלים התענית

ו. מי שאינו משלים התענית כגון מחמת חולי וכדומה, אם בזמן שמתפלל מנחה עדיין מתענה לאמר עננו. [[]^{רמ"א (סי' תקסב סעי' א) ומ"ב (סי' ק"ז)].} ואם אכל קודם תפלת מנחה אינו אומר. [[]^{הגרשי"א זצ"ל והגר"ח"ק שליט"א (אשרי ישראל פמ"ד הגה לב)].}

שי"ץ באמירת עננו

ז. שי"ץ שמסדר תפלתו בלחש, אומר עננו כיחיד בשומע תפלה (בשחרית ובמנחה לדעת השו"ע הנ"ל ולדעת הרמ"א רק במנחה). [שו"ע (סי' תקס"ט סעי' א)]. ובחזרת השי"ץ אומר בשחרית ובמנחה בין גואל לרופא, וחותם: באי"י העונה בעת צרה (ויש אומרים העונה לעמו ישראל בעת צרה). [שו"ע (סי' תקס"ט סעי' א) ומייב (סי' ב וסי' ק)].

שי"ץ שאינו מתענה

ח. שי"ץ שאינו מתענה לא יתפלל. [שו"ע (סי' תקס"ט סעי' ה)]. ואם אין שי"ץ אחר מוטב שיתפלל מי שאינו מתענה ממה שיתבטלו לשמוע קדיש וקדושה וברכו. ואם אירע שעבר לפני התיבה יאמר בשומע תפלה עננו ביום צום התענית הזה. [מייב (סי' תקס"ט)]. ומי שמסופק אם יוכל להשלים התענית רשאי להיות שי"ץ כי עתה מחויב להתענות. [שואל ומשיב (מ' תני ח"ב סי' ח)].

שי"ץ ששכח לומר עננו

ט. שי"ץ שגמר "גואל ישראל" ושכח ולא אמר עננו, לא יחזור אפי' אם עדיין לא גמר רק רפאנו, ואם אחר ברכה לבטלה היא. [שו"ע (סי' קי"ט סעי' ד)]. אלא שאם נזכר קודם שחתם אפי' אם אמר ברוך גואל ישראל ולא אמר עדיין השם חוזר ואומר עננו עם חתימה ואח"כ חוזר ואומר ברכת רפאנו. [מייב (סי' תקס"ט)]. ואם לא נזכר כלל יאמר עננו בשומע תפלה כיחיד. [רמ"א (שם)]. ועי' בערוה"ש (אות קי"ט) שפסק שרשאי השי"ץ כשאומר עננו בשומע תפלה, לחתום באי"י העונה בעת צרה ושומע תפלה, ומייב די בחתימת שומע תפלה שהיא כוללת הכל. ואם שכח גם בשומע תפלה אפי' נזכר קודם שהתחיל רצה שוב לא יאמר אלא יאמרנה אחר שיסיים בשלום קודם אלקי נצור ובלא חתימה. [מייב (סי' תקס"ט)].

שי"ץ שאמר עננו קודם "ראה נא"

י. אם שכח ואמר עננו קודם "ראה נא" אינו צריך לחזור ולומר עננו פעם אחרת. ואם ירצה יאמרנה בשומע תפלה כיחיד. [מייב (סי' קי"ז)].

אין עשרה מתענים

יא. אין שליח צבור אומר עננו ברכה בפני עצמה בצומות, ואי"כ יש בבית הכנסת עשרה שמתענין. [שו"ע (סי' תקס"ט סעי' א)]. ואם יש בהם אחד שאינו משלים לא יאמר ברכת עננו. [מייב (סי' טו)]. ובכל אופן יאמרנה בשומע תפלה כשאר יחיד. [מייב (סי' יג)]. ויש אומרים שכל זה בסתם תענית צבור, אבל בתענית צבור של ד' צומות כיון שמדברי קבלה הם אפילו אין שם מתענים רק שבעה והשאר אינם מתענים דיאנטי שהם חולים יכולים לקבוע ברכת עננו. [מייב (סי' תקס"ט סעי' ד)].

באו עשרה מתענים באמצע חזרת השי"ץ

יב. אם לא היו עשרה מתענים בבהכ"כ (עי' לעיל שבד' צומות יש אומרים שמספיק בז' מתענים) ובאו אחר ברכת רפאנו, יאמר בשומע תפלה כיחיד. ואם התחיל השי"ץ להתפלל בקול רם והיו אז בבהכ"כ עשרה שמתענים, ואח"כ הלכו מקצתן קודם שהתחיל השי"ץ עננו, לא יאמר עננו, וטוב שיאמר אז בשומע תפלה. ואם כבר התחיל עננו ויצאו גומר. [מייב (סי' קי"ט סעי' ח)].

אמירת שים שלום במנחה

יג. מי שמתענה אומר שים שלום במקום שלום רב בתפלת מנחה. ואם אינו מתענה אומר שלום רב. [שו"ע הלכות (סי' תקס"ט סעי' ב)].

קריאת התורה

קריאת "ויחל"

א. בצומות קוראים "ויחל" בשחרית ובמנחה. [שו"ע (סי' תקס"ט סעי' א)].

הפטרה

ב. מנהג אשכנזים שמפטירין במנחה (ישעיה פנ"ה פס' ו) "דרשו", ובשחרית אין מפטירין, חוץ מתשעה באב. וקוראים אפילו כשחל בערב שבת. [רמ"א (שם)]. ומנהג הפסדים שאין מפטירים כלל, פרט לתי"ב שמפטירין במנחה (הושע פ"ד פס' יב) "שובה ישראל". [חיים שאל ח"י"ב (ל) ושכיל עבדי (חיו"ו סי' יט)]. וספרדי המתפלל במנין אשכנזי י"א שרשאי לעלות למפטיר ולברך על ההפטרה. [ישכיל עבדי (חיו"ו סי' ט אות ב)]. ועי' בדברי יציב (או"ח ח"ב סי' רמז). ויש מחמירים בזה. [הגרשו"א זצ"ל (אשרי האיש פס"י)].

העלות כהן לשלישי - מפטיר

ג. אין להעלות כהן לעליית שלישי שהוא מפטיר. ואף לא על ידי שיעלה ישראל לתורה ויתן לכהן לקרוא את ההפטרה. [מייב (סי' קל"ה סעי' ד) ושע"ש אות ל(ג) ואור לציון (ח"י) פכ"ט אות ד(ד)]. ואם אין הישראל יודע להפטיר קוראים את הכהן. [עי' ברמ"א (סי' רפ"ד סעי' ד) ובמייב (סי' ק"ז)]. ואם קוראים בספר של קלף יכול הישראלי אפילו לכתחלה לברך והכהן קורא, אבל אם קוראים מתוך ספר אינו אלא בדיעבד. [מייב (סי' רפ"ד סעי' ז)].

ועי' במנח"י (ח"ט סי' כב) שאפשר להקל אף לכתחלה כדי שלא לבייש מי שאינו יודע.

חובת קריאת התורה למי שאינו מתענה

ד. יש מצדדים שמי שאינו מתענה אינו חייב בקריאת התורה. אלא שמ"מ לא יצא בשעת הקריאה משום ביטול מעלת "ברוב עם הדרת מלך". [מהר"ל דיסקין (קרי"א סי' ה אות ט)].

חובת קריאת התורה לבעלי ברית והתן

ה. בעלי הברית והחתן החייבים להתענות חייבים לשמוע פרשת ויחל (אע"פ שאין אומרים את הסליחות כמבואר לקמן). [שע"ש (סי' קלא אות ט)].

אין עשרה מתענים

ו. כשחל התענית צבור בבי' והי', אף על פי שדוחין פרשת השבוע, די כשיש ששה מתענים בבהכ"כ ויחל. ומשא"כ במנחה צריך י' מתענים בבהכ"כ. וה"ה שחרית כשחל בימים אגד"י, צריך עשרה מתענים בבהכ"כ. ויש אומרים שבתענית צבור של ד' צומות כיון שמדברי קבלה הם אפי' אין שם מתענים רק ז' והשאר אינם מתענים מחמת אונס שהם חולים יכולים לקרות ויחל, [מייב (סי' תקס"ט סעי' ד)]. ואם לא צמים כי מקילים בדבר כי קל הוא עניניהם, כתב בפני השדה (ח"י) סי' קס"ח (ועי' קטע) שלא קוראים. ועי' באג"מ (ח"ד סי' קיג) ובצ"ח (ח"ד סי' נו) ד"ל שאף בה"ג קוראים, וכן הוא המנהג. [אג"מ (ח"ד סי' קיג) והגרשו"א זצ"ל (פס"י אות כ)]. ומ"מ י"א שלכתחלה אם אפשר י' לחזור אחר י' מתענים.

[כה"ח (אות לב)].

אין שש מתענים והצום חל בשני או חמישי

ז. אם חל התענית צבור בשני או חמישי, אם אין ששה מתענים קורין בה בשחרית בפרשת השבוע. [הגרשו"א זצ"ל (הליכ"ש פ"ג אות יב)].

עליה למי שאינו מתענה

ח. יש מי שאומר שאין עומד לקרות בתורה בתענית צבור מי שלא התענה או שאין בדתו להשלים התענית. [שו"ע (סי' תקס"ט סעי' ו) ומייב (סי' כ)]. וי"א שכל זה דוקא במנחה, אבל בשחרית מותר לו לעלות אם הצום חל ביום שני או חמישי, אבל אם התענית באמצע שבוע אינו עולה. ולמעשה אין לקרותו, ובדיעבד אם קראוהו בשחרית לכל הדעות יעלה. [מייב (סי' יט)]. ועי' בשמעתא עמיקתא גליון רמ"ד שבארנו בס"ד שמי שמחמיר ע"ע לצום מאיזה טעם (כגון שיש ספק אם חייב להתענות), כל שאין בדתו לאכול עולה בכל אופן].

אכל פחות מכשיעור

ט. יש אומרים שדוקא אם אכל כשיעור אינו בכלל מתענה ואינו עולה, אבל אם אכל פחות פחות מכשיעור בכלל מתענה הוא ועולה לקרה"ת. [מרחשת (ח"י"א סי' יד אות ד) והגרשו"א זצ"ל (נשמי"א סי' תקנ"ט סעי' ב וסי' תר"ט סעי' ט) ועי' שו"ע פ"ט ט"ז ופ"ט ט"ז (הגה קמ"ב)]. ואפילו עשרה כאלו קוראים ויחל. [צמ"א (ח"ט"ו סי' לב ונשי"א שם בהגה)].

כהן שאינו מתענה

י. אם הכהן אינו מתענה, יצא מבית הכנסת (כדי שלא יאמרו שהוא פגום) ויעמוד לקרות בתורה ישראל המתענה. [שו"ע (סי' תקס"ט סעי' ו) ומייב (סי' כ)]. וכל זה כשאין כהן אחר בבהכ"כ אבל אם יש כהן אחר א"צ לצאת ואם חושש שיקראוהו לעלות יאמר לחזן שלא יקראוהו. [מייב (סי' כ)].

קראו למי שאינו מתענה במנחה

יא. בדיעבד אם קראו למי שאינו מתענה במנחה, אין עליו לעלות. אלא אם כן הוא איש יתום ומחמת איזה אונס אירע שלא התענה בתי"צ וצר לו לומר להם שלא התענה כדי שלא יהיה חלול ה' בדבר, יעלה. [מייב (סי' תקס"ט סעי' כ)]. ועי' מש"כ עוד לעיל באות ח'.

עלה כהן שאינו מתענה ואין אלא לוי שאינו מתענה

יא. קראו לכהן שאינו מתענה ואין שם לוי מתענה יעלה הכהן במקום לוי. [רע"א (מ' תי' סי' א)].

בעל קורא שאינו מתענה

יב. בעל קורא שאינו מתענה לכתחלה לא יקרא, ואם אין אחר היודע לקרוא בתורה רשאי לקרוא. [סידור בית יעקב לעיב"ץ (דניני מנחה יוה"כ אות ה) ושערי רחמים (על השער אפרים שער ח' סי' סד)]. ועי' בבאר משה (ח"י"ג סי' כט)].

הגבהה וגלילה למי שאינו מתענה

יג. מותר לתת הגבהה או גלילה למי שאינו מתענה. [מטה אפרים (סי' תרב אות טו)]. ויש מי שמחמיר אף בהכנסת והוצאת הס"ת. [ערוה"ש (סי' קלה אות יד)].

אמירת קדיש אחר הקריאה

יד. אין אומרים חצי קדיש אחר קריאת התורה אלא ליד העמוד לפני תפלת י"ח. ואם טעו ואמרו מיד אחר קה"ת אין לחזור ולומר חצי קדיש. [אז נדברו (ח"י"ד סי' ל)].

נשיאת כפים

נשיאת כפים במנחה

א. דעת השו"ע (סי' תקס"ט סעי' ח) שבכל תענית צבור יש בו נשיאות כפים במנחה, חוץ מביום הכפורים. וכן מנהג הפשוט באר"י. ודוקא כשמתפללין סמוך לשקיעת החמה, אבל אם מתפללין מנחה גדולה אין נושאים כפים [הגרשו"א זצ"ל (הליכ"ש תפלה פ"י הגה כא) ושבת הלוי (ח"ח סי' כג אות ד)], אלא אומרים אלוקינו כו'. [לוח אר"י (חדש תשרי)]. ונכון להנהיג להתפלל תפלת מנחה בתעניות אחר פלג המנחה. [לוח אר"י (שם) ובאור לציון (ח"י"ב פ"ח אות יב) כתב דלכתחלה יאחר עד חצי שעה לפני השקיעה]. ויש מי שאומר שאף אם מתפללים מנחה גדולה נושאים כפיהם. [חזו"א (או"ח סי' ב ואחרות רבנן ח"י"ב ע"מ ז)]. ודעת הרמ"א (שם) שאין נוהגין בנשיאות כפים רק במוסף של יו"ט. ומכל מקום יאמר השי"ץ אלקינו ואלקי אבותינו ברכנו בברכה המשולשת וכו'. [מייב (סי' תקס"ט סעי' כג)]. וכן המנהג הפשוט בחו"ל. [ובענין נשיאת כפים בתב"א בשחרית באר"י, עי' בהכ"ח (סי' תקנ"ט אות ל) שהביא מח' א"א לשאת כפים, וכת' שבענין המקובלים לשאת. אולם המנהג הפשוט אצל בני אשכנז שלא לשאת כפים. וכן הוא בלוח אר"י וכתב שם שאף השי"ץ אינו אומר (בשחרית) או"א ברכנו. וכן מבואר בשכנ"ג (סי' תקנ"ט) הגה"ט אות יא)].

כהן שאינו מתענה

ב. כהן שאינו מתענה אינו נושא כפיו במנחה אפילו עם כהנים המתענין. [מחז"ב (קרי"א סי' קכ"ט סעי' א) בשם הפר"ח]. ויש מי שאומר שבאופן שאין אלא כהן אחד שמתענה נושא כפיו איתו כדי שהמצוה תהיה מדאו". [הגרשו"א זצ"ל (נשמי"א סי' תקנ"ט)]. ואם אין שם כהן אחר אלא הוא לכ"ו"ע נושא כפיו. [לוח אר"י (חדש תשרי)].

סליחות

אמירת סליחות

א. בתפלת שחרית אומרים סליחות. [שו"ע (סי' תקס"ט סעי' ד) ומייב (סי' יז)]. ונוהגים לומר בו גם "א-ל נא רפא נא" למניעת מחלות מהילדים. [ערוה"ש (סי' תקס"ט אות ט)]. ויש לאומרים לאחר חזרת השי"ץ. [שו"ע (סי' תקס"ט סעי' ד)]. ועי' באג"מ (או"ח ח"ב סי' פא) שקודם אומרים סליחות ואח"כ אומרים תחנון. ואם השעה דחוקה ניתן לומר קודם תחלת התפלה. ובסוף הסליחות י"ל קדיש שתקבל. [הגרשו"א זצ"ל (אשרי ישראל פ"מ"ד סוף הגה לט)].

יש ברית במקום, מתפללים שם בעלי ברית או התן

ב. כשיש ברית מילה בבית הכנסת, או מתפלל עמהם אחד מבעלי ברית (המוהל, אבי הבן או הסנדק), או חתן ביום חופתו או בשבעת ימי המשתה, מקצרים בסליחות. [עי' במייב (סי' קלא סעי' כח)]. והמנהג שמסיימים ב"לדי' אלקינו הרחמים והסליחות". [לוח אר"י (חשון תענית ה"י"ב קמא)]. ועי"ש שכתב דיש מקצרים יותר. [וכמו"כ אין אומרים הסליחה לתחלואי ילדים]. [הגרשו"א זצ"ל (הליכ"ש פ"י"ג אות ט והגה טו)]. אבל וידוי הנאמר בסליחות ואבינו מלכנו אומרים. [עי' במייב (שם)]. וכן נקט הגרשו"א זצ"ל (אשרי ישראל פכ"ח הגה קד) שאומרים ואבינו מלכנו. ועי' בה השלח (ח"י"א סי' קלא אות ה) ובצ"ח (ח"י"ו סי' ט אות ו)].

בעלי ברית והחתן באמירת סליחות

ג. בעלי הברית והחתן אין אומרים הסליחות בימי תענית. [שערי תשובה (סי' קלא אות טו)]. וקצות השלח (סי' כד בה"ש סעי' כח). ועי' בה השלח (ח"י"א סי' קלא)]. וכמו כן אינם אומרים וידוי ואבינו מלכנו. [עי' שו"ת קרית חנה דוד (ח"י"ב סי' ע"ה)].

אינו מתענה (בגוף הולכה)

ג. אף מי שאינו מתענה יאמר הסליחות. [מייב (סי' תצ"ב סעי' ה)]. ועי' בשערי מצוינים בהלכה (סי' קכא אות ב)].

הלכות מצויות לכין המצרים ותב"א יצאו לאור כס"ד בגליונות הבאים

הגליון נתרם בעילום שם להצלת התורה ומשפחה - לשאלות והערות בעניני הגליון ניתן להתקשר לפל' 052-767-0503